

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Explicit och implicit information i tvåspråkig lexikografi

Forfatter: Anna Helga Hannesdóttir & Bo Ralph

Kilde: Nordiska Studier i Lexikografi 10, 2010, s. 150-163
Rapport från Konferens om lexikografi i Norden, Tammerfors 3.-5. juni 2009

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Explicit och implicit information i tvåspråkig lexikografi

In modern linguistics, the distinction between grammatical and lexical description has usually been sharp. As a consequence of the concentration on the grammar model in linguistic theory, the role of the lexicon has tended to become implicit, not to say undeveloped or trivial. In this paper, we give a survey of the evolution of the Swedish lexicographical tradition. Four distinct lexicographic lines of development are distinguished: the Latin, the patriotic, the bilingual, and the monolingual type of lexicography. A brief sketch of the early lexicographers' view on grammar and lexicon is given and, in particular, the effort by Abraham Sahlstedt to combine the two perspectives in a dictionary and a grammar. It has now become obvious that his approach was an isolated occurrence. The dichotomy between the grammatical and the lexical description can cause interesting linguistic problems to be completely overlooked. One such problem is discussed in the paper, viz. the possibility of deleting prepositions in Swedish. It is suggested that the monolingual description would gain by a strengthened and explicit lexical and semantic dimension in grammar and vice versa. Furthermore, an explicit, contrastive perspective on grammatical and semantic features in the object languages would improve modern bilingual lexicography.

Nyckelord: relationen grammatik–lexikon, forskningsbaserad tvåspråkig lexikografi, lexikografihistoria, prepositionsstrykning

1. Inledning

”Vi lär av historien att vi inte lär något av historien”, har George Bernhard Shaw (1903) hävdat, kanske något tillspetsat, i sin handbok för revolutionärer. Om detta är sant, kan det bero på en annan välkänd sanning, nämligen att ”Vanans makt är stor” (Cicero: ”Consuetudinis magna vis est”). Vanans makt är i själva verket så stor att när ett påstående upprepas tillräckligt ofta övergår det efterhand lätt till att knäsättas som etablerat faktum. Man har vant sig vid att höra hur det förhåller sig och kan inte längre påminna sig hur svagt underlaget för påståendet ursprungligen var.

Det kan också vara dessa mekanismer som bidrar till att vetenskapliga paradigmskiften får det förlopp som Thomas Kuhn (inte Shaw) beskriver i sin revolutionsteori: man kastar sig över helt nya problem mycket hellre än man försöker finna lösningar på de gamla.

I många fall är det säkert nödvändigt och utvecklingsfrämjande att ta sig ur gamla föreställningar som kommit att hämma tänkandet. Det finns emellertid en risk att man vid ett genomgripande paradigmskifte (i Kuhns mening) glömer bort en del gammalt användbart tankegods. Samtidigt dröjer sig en hel del etablerade sanningar kvar, i kraft av den tradition som trots allt oftast behåller ett visst grepp om våra sinnen. Vi skall här hastigt beröra några lexikografiska problem som vi tror kan ha denna karaktär, samtidigt som vi skulle vilja påminna om några äldre ansatser, som aldrig blivit en del av vår troget traderade lexikografiska idéapparat. Vi kommer därför att i någon mån återkoppla till lexikografihistorien, som vi här inledningsvis hastigt rekapitulerar.

2. Traditionen

Den svenska lexikografitraditionen kan följas längs fyra spår. Det första spåret är latinstudiet. Det äldsta bevarade lexikografiska arbetet vari svenska ingår är en handskrift från senare hälften av 1400-talet. Handskriften återgår på *Lexicon Catholicon*, som sammanställdes av Johannes Balbus de Janua och förelåg färdig 1286. Också det första tryckta lexikografiska arbetet i Sverige, *Variarum rerum vocabula cum sueca interpretatione* (1538 och senare upplagor) har kontinentala förlagor och var avsett att användas inom latinstudiet. Latintraditionen fortsätter obruten fram till våra dagar.

Det andra spåret är den patriotism som utvecklades i Sverige under stormaktstiden. Föreställningen om svearnas ärorika förflutna manifesterades i en form av göticism som under 1600-talet kan sägas ha fungerat som en statsideologi. Denna patriotism får också genomslag inom lexikografen (Ralph 2000, 2001a). Med utgångspunkt i Olof Rudbecks idéer om svenskan som urspråk påbörjade Georg Stiernhielm en ambitiöst anlagd ordbok: *Gambla Swea- och Götha-måles fatebur* (1643). Projektet avstannade emellertid ganska snart – allt som utkom var ord som började på bokstaven A. Större framgång hade Olof Verelius, som excerperade fornsvenska och fornvästnordiska texter i jakt på ord som kunde upptas i den samtida svenskan. Dessa förtecknade han i en ordbok, *Index lingvæ veteris scytho-scandivæ sive gothicæ* (1691) där fornsvenska och fornvästnordiska ord presenteras, försedda med svenska och latinska ekvivalenter. Också Haqvin Spegels ordbok, *Glossarium-Sveo-Gothicum Eller Swensk-Ordabook* (1712) är arkaiserande och delvis också puristisk. Den har dessutom det uttalade patriotiska syftet att underlätta för de nya svenskarna, det vill säga de tidigare danskarna i Skåneland, att läsa Bibeln på svenska. Patriotiska skäl till ordboksutgivning finns länge med i bilden, men i sin extrema, göticistiska form

hade den svenska patriotismen spelat ut sin roll inom lexikografen i början av 1700-talet (Hannesdóttir 2007).

Då tar istället det tredje spåret i den svenska lexikografitraditionen vid: den tvåspråkiga lexikografen. Som framgått ovan förekom latin och svenska i ett ordboksarbete redan under medeltiden. Under 1500- och 1600-talet tillkommer ordböcker som förutom svenska behandlar tyska, grekiska och finska – ibland tillsammans med latin. Under 1700-talet utökas och utvecklas den svenska tvåspråkiga lexikografen på flera sätt. Svenskan behandlas nu i nya språkkonstellationer och en rad andra samtida folkspråk introduceras i ordböckerna: danska, engelska, franska, polska och lettiska, ryska och samiska. Ordboksprojekt som förutom svenska omfattade finska, samiska och tyska kan snarast betraktas som en inrikespolitisk angelägenhet. Det var emellertid inte bara antalet språk i ordböckerna som ökade. I de ordböcker där svenskan utgjorde källspråk förfinades den lexikografiska beskrivningen av svenskans lexikaliska och strukturella egenskaper alltmer. Ändå betraktades under hela 1900-talet de tvåspråkiga ordböckerna såsom företrädesvis pedagogiska redskap. Denna syn illustreras väl av Adolf Noreens (1903: 209) uttalande om dem: ”praktiska hjälpedor, bland hvilka visserligen några mycket värdefulla, för öfversättning till främmande språk”. I själva verket kom 1700-talets lexikografer att lämna avgörande bidrag både till den grammatiska beskrivningen och till standardiseringen av svenskan (Hannesdóttir 2000).

Det fjärde spåret är den enspråkiga lexikografen. För Gustaf III framstod uppenbarligen situationen som sådan, att Sverige saknade en enspråkig ordbok och en fullgod grammatik. För att avhjälpa denna brist inrättade han därför år 1786 Svenska Akademien, med uppdrag att bland annat ”utarbeta en Svensk ordabok och Gramatica” (Gustaf III:s stadgar § 23). Det dröjde dock innan Akademien kom igång med ordboksuppdraget. Först 1874 publicerades *Ordlista öfver svenska språket utgifven av Svenska Akademien* (SAOL) och ytterligare två decennier senare, 1893, utgavs första häftet av den *Ordbok öfver svenska språket utgifven af Svenska Akademien* (SAOB) som fortfarande är under arbete. Svenskarna behövde emellertid inte vänta riktigt så länge som till slutet av 1800-talet på en enspråkig beskrivning av svenskans ordförråd. År 1850 började Anders Fredrik Dalin utgivningen av sin *Ordbok öfver svenska språket* och 1855 är denna den första kompletta svenska definitionsordboken klar. Men redan 1773 publicerade Abraham Sahlstedt en ordbok som han avsåg vara en *svensk* ordbok över svenskan, den svensk-latinska *Swensk Ordbok Med Latinsk Uttolning / Dictionarium Svecicum Cum interpretatione Latina*. Metaspråket, det vill säga brukskommentarerna och betydelseangivelserna är avfattade på latin, till hjälp för främlingar som ville lära sig svenska. Sahlstedt vill således kombinera

en enspråkig ordbok med en tvåspråkig. Ytterligare ett steg i den enspråkiga traditionens utveckling togs 1986 när *Svensk ordbok* publicerades. Det var den första svenska ordboken som genererats från en elektronisk databas.

Med Dalins ordbok har svensk enspråkig lexikografi i allt väsentligt nått fram till modern svensk standard. *Svensk ordbok* markerar ett kraftigt kvalitativt språng så till vida som åtkomstmöjligheterna blir helt annorlunda på grund av den tekniska utvecklingen, men också genom den systematiska lexikografiska genomarbetningen. Hos Dalin föreligger den svenska lexikografiska modell som därefter successivt förfinats (Hannesdóttir 1998: 496 ff., Ralph 2000).

3. Grammatik och lexikon

Det har blivit självklart att dra en skarp gräns mellan grammatisk och lexikalisk beskrivning. Att Noreen inte hade särskilt höga tankar om den tvåspråkiga lexikografien som språkvetenskap har redan framgått. Ordböcker fann över huvudet ingen nåd inför hans ögon, och lexikografien har han beskrivit på följande sätt:

En osystematisk och såtillvida ovetenskaplig uppställning af grammatikens innehåll, företagen i det ”praktiska” syftet att åstadkomma en lätt-skött uppslagsbok och därför till utgångspunkt tagande ordförrådet, ordnadt efter någon yttre synpunkt, vanligen den alfabetiska ordningsföljden hos de skrifna ordens begynnelsebokstäfver, kallas o r d b o k eller l e x i k o n. (Noreen 1903: 49.)

Dikotomin understryks i moderna språkteoretiska modeller: språkbeskrivningen som helhet är resultatet av en arbetsfördelning mellan grammatisk och lexikalisk beskrivning, men tyngdpunkten läggs på grammatiken. Grammatiken kan sägas ha blivit något av prototypen för språkvetenskap under det senaste halvsekllet, ungefär som språkhistoria var tidigare.

Ett viktigt incitament till denna utveckling var naturligtvis den generativa grammatiken. I sin *Aspects of the Theory of Syntax* (1965) tog Noam Chomsky upp Leonard Bloomfields idé om lexikonet som ”a list of irregularities” och krävde av beskrivningen att den skulle uppvisa ”psychological adequacy”. Den alltmer dominerande grammatikmodellen anvisade sålunda en ganska trivial roll åt lexikonet. Medan grammatikens långt ädlare uppgift var att specificera regelbundenheterna, de generaliserbara dragen i språket, uppfattades lexikonet länge som en ganska slätstruken lista över det partikuljära och oförutsägbara. Noreens nedvärdering av lexikografien är sålunda symptomatisk.

Strängt taget är det inte mycket som talar för en sådan ordning som Chomsky och andra transformationsgrammatiker drar upp. Igor Mel'čuk ger säkert uttryck för vad många fortfarande intuitivt känner när han i en nu drygt trettio år gammal skrift rapporterar om sin forskning kring en lexikalisk modell för "text processing":

Text analysis and synthesis are conducted on the basis of stored information about words [...] and their combinations [...]. Any text is built up of words having a definite meaning and combined in accordance with definite properties. To analyze or synthesize a text one must know word meanings and their combinatorial properties. The respective data are stored in the dictionary; therefore a dictionary is the most important component of any meaningful A[utomatic] T[ext] P[rocessing] system [...]. Grammar rules are no more than a means of abbreviating a dictionary, an attempt to formulate useful generalizations about the dictionary, something that completely depends on the dictionary [...]. (Mel'čuk 1978.)

Under de senaste två-tre decennierna har lexikografi vunnit avsevärt i prestige, allteftersom disciplinen "akademiserats". Detta gäller emellertid främst den enspråkiga lexikografien. Tvåspråkig lexikografi har även fortsättningsvis av många mest uppfattats som ett praktiskt hjälpmedel vid språkinläring och i översättningsarbete.

Det var en gång inte självklart att utvecklingen skulle gå den vägen. I den svenska lexikografihistorien har flera verk utpekats som den första svenska "enspråkiga" ordboken. Kring namnet Dalin kan alla enas för att vara på den säkra sidan. Hans *Ordbok öfver svenska språket* (1850–1855) är odiskutabelt den första fullbordade svenska definitionsordboken utan något annat språk inblandat vars status det inte går att invända något mot. Men Abraham Sahlstedts *Swensk Ordbok* (1773) var även den avsedd som en ordbok över svenskan, även om han använder latin som metaspråk, i de grammatiska uppgifterna och i definitionerna. Sahlstedts ordbok har många anmärkningsvärda egenskaper. Så här säger han själv i förordet om relationen mellan grammatiken och ordboken:

Grammatikans och Ordbokens nära förening lär jag icke behöfwa widlöftigt omtala. Hwar och en wet, at det är icke nog, at lära et ords bemärkelse, utan at af Grammatikan inhämta des slag, böjelse och öfriga bruk. Läsaren finner altså i Ordboken alt hwad af den Grammatiska delen i Språket dit hörer. (Sahlstedt 1773, förordet s. 9.)

Sahlstedt hade parallellt med ordboken utarbetat en grammatik, *Swensk Grammatika efter det nu för tiden i språket brukliga sättet författad*. Denna utkom redan år 1769, medan ordboken fick vänta länge på trycklov. Sahlstedt låter ordboken och grammatiken bli kommunicerande kärl: i ordboken refererar han explicit till särskilda ställen i sin grammatik, och i grammatiken hänvisar han vidare till ordboken, närhelst ytterligare information skulle tippa över åt det lexikaliska hållet.

Varifrån Sahlstedt hämtat sina förebilder är ovisst. Han kan naturligtvis ha nått fram till sin ståndpunkt alldeles själv, men hans sätt att uttrycka sig i det återgivna citatet tyder på att idén låg i tiden. Det är sant att den tyske lexikografen Johann Christoph Adelung i sitt omfattande arbete *Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der Hochdeutschen Mundart* (I–IV, 1774–1786, ny upplaga 1793–1801) inkorporerade en grammatisk beskrivning inom själva ordbokens pärmar, men han kommer som synes efter Sahlstedt. Samuel Johnson annonserade redan i den långa titeln till sin lika legendariska ordbok *A Dictionary of the English Language* [...] (1755) att den likaså skulle innehålla en grammatik (*To which are Prefixed, A History of the Language, and An English Grammar*). I själva verket är grammatiken endast rudimentärt utförd.

Oavsett vilka vägar inflytandet tagit sig kan man konstatera att det nu för tiden är mycket ovanligt att grammatik- och ordboksprojekt samordnas. Att den grammatik som Svenska Akademien gav ut 1836 (sammanställd av ledamoten Lars Magnus Enberg) inte samordnades med något ordboksprojekt är kanske inte så underligt. Däremot kunde man ha förväntat sig att Svenska Akademien senare skulle ha arbetat på det sättet (med tanke på uppdraget, såsom det stadgas i § 23), men så har inte skett. Det omfattande analysarbete som ledde till *Svenska Akademiens grammatik* (1–4, 1999) tog i hög grad hänsyn till autentiskt språkmaterial, men någon ordnad samverkan med en ordbok föreligger inte. Detsamma gäller för Tor G. Hultmans mer kortfattade språklära (2003). Inte heller samspejar den ordbok som tillkommit på Akademiens initiativ och som utkom hösten 2009 på något organiskt sätt med någon existerande eller planerad grammatik. Som en följd förblir mycket av den grammatiska information som på ett naturligt sätt hänför sig till lexikaliska enheter och vice versa implicit.

Så länge grammatiker och lexikografer arbetar var för sig är risken stor att båda kategorierna specialister förbiser eller negligerar vissa språkliga fenomen som ligger på gränsen mellan grammatik och lexikon. Här skall ett sådant fall snabbt skisseras.

4. Prepositionsstrykning

I svenskan kan en preposition under vissa omständigheter uteslutas, om den förbinder en inledande sats av typen *Han är stolt/besviken/orolig/nöjd/intresserad/negativ* med ett komplement, som ytterst går tillbaka på en informationsmängd med satsstruktur. Ett normalt sätt att uttrycka det senare är med underordnad *att*-sats, till exempel *att hon skall befordras*. Meningar av detta slag får alltså i sin helhet följande struktur: *Han är besviken på/stolt över/orolig för/nöjd med/intresserad av/negativ till att hon skall befordras*.

Såsom redan framgått kan olika adjektiv kräva olika prepositioner:

Han är besviken	på att hon skall befordras
Han är stolt	över att hon skall befordras
Han är orolig	för att hon skall befordras
Han är nöjd	med att hon skall befordras
Han är intresserad	av att hon skall befordras
Han är negativ	till att hon skall befordras

Vidare kan prepositionen ofta utelämnas, men inte alltid. Olika prepositioner tycks vara olika starkt obligatoriska/fakultativa, såsom framgår av följande uppställning. Markeringen OK anger fullständig grammatikalitet, frågetecken (?) diskutabel grammatikalitet samt asterisk (*) att meningen är klart ogrammatisk:

Han är besviken	OK	(på)	att hon skall befordras
Han är stolt	OK	(över)	att hon skall befordras
Han är orolig	?	(för)	att hon skall befordras
Han är nöjd	?	(med)	att hon skall befordras
Han är intresserad	*	(av)	att hon skall befordras
Han är negativ	*	(till)	att hon skall befordras

Möjligheten att utelämnas prepositionen varierar också i förhållande till komplementets grammatiska status:

Han är stolt	OK	(över) att hon skall befordras	(underordnad <i>att</i> -sats)
Han är stolt	?	(över) hur fort hon befordrades	(inbäddad frågesats)
Han är stolt	*	(över) befordrandet av henne	(pres.-part. som verbalsubst.)
Han är stolt	*	(över) hennes befordran/befordring	(avlett verbalsubst.)
Han är stolt	*	(över) hennes medalj	(prototypiskt substantiv)

Graden av acceptabilitet vid uteslutning av prepositionen tycks öka om komplementet är en infinitivkonstruktion:

- OK Hon är besviken att bli befördrad
- OK Hon är stolt att bli befördrad
- OK Hon är orolig att bli befördrad
- ? Hon är nöjd att bli befördrad
- ?? Hon är intresserad att bli befördrad
- * Hon är negativ att bli befördrad

Observera att ordningen mellan adjektiv + preposition-kombinationerna förblir konstant jämfört med det tidigare exemplet, där komplementet är en *att*-sats.

En sammanställning av ett ganska stort material som undersökts empiriskt får det utfall som framgår av tabell 1. (Undersökningarna har genomförts vid upprepade tillfällen sedan början av 1970-talet; se Ralph 1975, 2001b). Typfall av adjektiv jämte en idiomatisk följande preposition är radade horisontellt, medan komplementtyperna är ordnade vertikalt. Komplementen kan sägas gå mot alltmer prototypisk substantivisk status ju längre ner i tabellen man rör sig. Sekvenserna av adjektiv + preposition är sammanställda så att de välformade strukturerna tenderar att dras åt vänster, medan graden av grammatikalitet avtar mot höger i tabellen. Totalt sett försämras grammatikaliteten med avståndet från det övre vänstra hörnet i tabellen. Liknande mönster uppstår för verb som konstrueras med samma prepositioner (tabell 2) samt för substantiv (tabell 3).

Varje exempel representerar en kategori med flera medlemmar, som uppför sig på samma sätt. Vid sidan av de nämnda adjektiven har vi exempelvis:

- arg/ilsken/ledsen/lömsk/ond/vred **på**;
- förargad/förtjust/förtvivlad/förvånad/glad/häpen/indignerad/lycklig/uppbragt/upprörd/ursinnig **över**;
- bekymrad/ledsen/rädd/ängslig **för**;
- belåten/missbelåten/missnöjd/tillfreds **med**;
- bedrövad/begeistrad/beklämd/deprimerad/hänryckt/imponerad/lättad/nedslagen/oroad/stimulerad/upplivad/upprymd/överväldigad **av**;
- likgiltig/motvillig/positiv/välvillig **till**.

Frågan om vilken preposition som realiseras i det enskilda fallet är bland annat beroende av respektive adjektivs valens och selektionsrestriktioner. Härtill kommer ett inslag av lexikalisering; kombinationerna har blivit konventionsbundna.

Tabell 1. Grad av grammatikalitet vid prepositionsstrykning efter adjektiv i kombination med olika komplement

Typ av komplement	Adjektiv + preposition					
	<i>besviken på</i>	<i>stolt över</i>	<i>orolig för</i>	<i>nöjd med</i>	<i>intresserad av</i>	<i>negativ till</i>
<i>att</i> Infinitiv	OK	OK	OK	?	??	*
<i>att</i> Sats	OK	OK	(?)	?	?*	*
Frågesats	?	?	?	?*	*	*
Particip	*	*	*	*	*	*
Verbalsubst.	*	*	*	*	*	*
Typiskt subst.	*	*	*	*	*	*

Tabell 2. Grad av grammatikalitet vid prepositionsstrykning efter verb i kombination med olika komplement

Typ av komplement	Verb + preposition					
	<i>hoppas på</i>	<i>blygas över</i>	<i>skämmas för</i>	<i>trivas med</i>	<i>njuta av</i>	<i>misstycka till</i>
<i>att</i> Infinitiv	OK	OK	OK	?*	*	*
<i>att</i> Sats	OK	(?)	?	*	*	*
Frågesats	—	??	?*	*	*	*
Particip	*	*	*	*	*	*
Verbalsubst.	*	*	*	*	*	*
Typiskt subst.	*	*	*	*	*	*

Tabell 3. Grad av grammatikalitet vid prepositionsstrykning efter substantiv i kombination med olika komplement

Typ av komplement	Substantiv + preposition					
	<i>tvivel på</i>	<i>glädje över</i>	<i>oro för</i>	<i>missnöje med</i>	<i>stimulans av</i>	<i>tillit till</i>
<i>att</i> Infinitiv	—	?	??	?*	?*	*
<i>att</i> Sats	?	?	?	*	*	*
Frågesats	?*	*	*	*	*	*
Particip	*	*	*	*	*	*
Verbalsubst.	*	*	*	*	*	*
Typiskt subst.	*	*	*	*	*	*

Den relativt stabila ordning som kan iakttas i det presenterade materialet skulle motivera att man försökte generalisera iakttagelserna i form av en grammatisk regel. Det är emellertid svårt att formulera en allmängiltig regel, med vars hjälp de lexikaliska enheternas uppträdande styrs korrekt. Det är också svårt att se exakt till vilka enheter regeln skall knytas, men kanske snarast till prepositionerna. I så fall är prepositionens samhörighet med den föregående enheten (adjektivet/ verbet/substantivet) också betydelsefull.

5. Likheter och skillnader i ett kontrastivt perspektiv

Det är som framgått ett problem i sig att beskriva det fenomen som här kommenterats. Det står inte heller alldeles klart om det främst är grammatikerns eller lexikografens uppgift att åstadkomma detta. Risken är alltså stor att det inte blir gjort. Vid en jämförelse mellan språk tillkommer en komplikation. Olika språk kan visa prov på likartade fenomen, men mönstren kan vara aningen förskjutna i förhållande till varandra. Vid sidan av svenskan råder sålunda jämförbara förhållanden i besläktade språk, till exempel engelska, men språkens benägenhet att tillåta utesluten preposition varierar. I följande uppställning (tabell 4) gäller omdömena OBLIGATORISK, FAKULTATIV, BLOCKERAD uteslutning av preposition i engelska och svenska:

Tabell 4. Prepositionsstrykning i engelska och svenska.

Typ av komplement	Engelska	Svenska
<i>that</i> S / <i>att</i> S	OBLIGATORISK	FAKULTATIV
Frågesats	FAKULTATIV	BLOCKERAD?
Substantiv	BLOCKERAD	BLOCKERAD

Relationerna mellan språken med hänsyn till detta i grunden grammatiska fenomen kan inte formuleras generellt med någon typ av regler vi är vana vid. Det mönster som framkommer i svenskan är implikationellt: om en given struktur på en viss nivå i tabellerna 1–3 är acceptabel är också alla strukturer som är ordnade ovanför och/eller längre till vänster om denna acceptabla. Detta är en typ av relativ regelbundenhet som uppmärksammats inom variationslingvistik, och som inom ramen för den teoretiska lingvistikens behandlats i form av generellt verkande parametrar. I såväl engelskan som svenskan uppstår en graderad skala med hänsyn till möjligheten att utelämna prepositionen framför de angivna komplementen. Även om skalorna liknar varandra förhåller de sig emellertid något olika till de enskilda komplementtyperna.

I kontrastiv belysning framgår det tydligt att det aktuella fallet hör till den typ av parametriska fenomen som neochomskyanerna söker med ljus och lykta, men då dessa helst uppehåller sig vid rent syntaktiska frågor har detta fall veterligen inte uppmärksammats av dem heller. Slutsatsen blir att sådana företeelser som pekar mot både grammatiken och lexikonet inte får någon fullgod beskrivning vare sig i enspråkiga eller tvåspråkiga ordböcker så länge grammatiken och lexikografen hålls strikt isär.

Kravet på ekonomiska lösningar inom lexikografen var tidigare oftast rent praktiskt betingat i grunden – det gällde att spara utrymme – men omformulerades gärna till en mer principiell regel. (Jfr den teoretiska lingvistikens princip att om två lösningar är likvärdiga i andra avseenden är den att föredra som är den mest ekonomiska, dvs. den formellt enklaste.) Nu lever de gamla praktiskt grundade kraven lätt vidare som principer och kutym, utan att platsbrist längre föreligger (till följd av den tekniska utvecklingen). Avvägningen mellan lexikografisk och grammatisk information kan sägas vara jämförbar med den mellan rent språklig och mer encyklopedisk, mellan egennamn och andra lexikaliska

enheter med mera. När lexikografiska hjälpmedel vid sidan av att vara användbara verktyg också syftar till att återspegla människans språkliga kompetens i större utsträckning kan det finnas anledning att ånyo omvärdera gränsdragningar av denna typ. Platsbrist är i elektroniska ordböcker inte längre samma stora problem som det var för inte så länge sedan.

6. Slutsatser

Svensk ordbok (1986) markerade i den svenska traditionen ett kvalitativt språng genom att vara genererad ur en elektronisk databas. Detta öppnade möjligheter till sökningar och ökade informationens åtkomlighet generellt. Allt mer sofistikerade elektroniskt lagrade ordböcker har utvecklats sedan dess. Däremot har en svensk elektronisk ”ordbok” på helt egna villkor ännu inte skapats.

Den enspråkiga ordbokens successiva förbättring har i första hand berott på förfinad *semantisk* analys. När den tvåspråkiga ordboken fortfarande står kvar på ett förhållandevis trivialt utvecklingsplan har detta delvis sin grund i den mindre välutvecklade semantiska information som brukar redovisas explicit. (Vanligen inskränker sig denna till att ekvivalenter i målspråket anvisas, dock utan närmare kommentarer om deras relation till enheterna i källspråket.)

Detta är en anomali med tanke på att semantiken kanske mer än någonsin aktualiseras i tvåspråkiga sammanhang, genom att behovet av lexikografisk hjälp uppstår i samband med översättning. Vägen från källspråk till målspråk passerar emellertid oftast en svart låda, som innehåller ett komplex av bland annat semantiska processer, men som den tvåspråkiga ordboken aldrig redovisar explicit. Tvåspråkig lexikografi skulle nå en högre grad av förfining om avancerad semantisk analys fick spela en mer central roll och dessutom redovisades explicit i ordboken. Detta gäller såväl elektroniska som konventionellt tryckta ordböcker.

När semantiken på senare tid fått ökat utrymme i tvåspråkiga lexikografiska sammanhang relateras vanligen autonomt uppbyggda lexikaliska system till varandra. Kontrastiva perspektiv är näst intill bannlysta. Detta måste vara ett fundamentalt misstag. Vi anser att bland annat ovanstående genomgång tyder på detta. Det är en annan sak att autonoma enspråkiga databaser kan relateras till ett stort antal andra autonoma enspråkiga databaser utan att behöva modifieras. Här är motivet egentligen rent praktiskt; det rör sig om ekonomi i annan mening än när det gäller utrymmet. En kontrastivt baserad ambitiös semantisk analys är med all sannolikhet den mest framkomliga vägen mot vidare utveckling av den tvåspråkiga lexikografin.

I äldre lexikografi kan man finna många ansatser till originella lösningar, som ofta fallit på att de varit oekonomiska (dvs. platskrävande). Det kan finnas anledning att inventera och ompröva sådana lösningar. Oreflekterat vanebetende är inget att hålla fast vid till varje pris; men bakom traditionen ligger många lösa trådar som aldrig knutits ihop. Somliga kan vara värda en kontroll. Möjligheterna till en kombination av grammatiska och lexikografiska perspektiv tycks nu vara mera lovande än tidigare. Teoretiskt inriktade grammatiker erkänner i stigande grad de lexikaliska enheternas centrala roll i språket (exempelvis inom konstruktionsgrammatiken). För lexikograferna är det viktigt att haka på denna tendens i tiden och bland annat förfina den tvåspråkiga lexikografen, genom att ta ett helhetsgrepp på språket och anlägga ett uttryckligen redovisa kontrastivt perspektiv på språken.

LITTERATUR

- Adelung, Johann Christoph, 1774–1786: Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der Hochdeutschen Mundart I–IV. Ny upplaga 1793–1801. Leipzig.
- Chomsky, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.
- Cicero (M. Tulli Ciceronis Tusculanarum disputationum): *Tusculan disputations*. With an English translation by J. E. King. London/Cambridge, Mass. 1950.
- Dalin, Anders Fredrik, 1850–1855: *Ordbok öfver svenska språket*. Stockholm.
- Enberg, Lars Magnus, 1836: *Svensk språklära utgifven af Svenska Akademien*. Stockholm.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den tvåspråkiga lexikografins utveckling ur den enspråkiga*. Göteborg.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 2000: *Tvåspråkig lexikografi och språkplanering i 1700-talets Sverige*. I: *Studier i svensk språkhistoria* 5, utg. av Lars-Erik Edlund. Umeå. S. 224–235.
- Hannesdóttir, Anna Helga, 2007: *Först och sist. Haqvin Spegel och ordförrådets förnyelse*. I: *LexicoNordica* 14. S. 125–139.
- Hultman, Tor G., 2003: *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm.
- Johnson, Samuel, 1755: *A Dictionary of the English Language [...] To which are Prefixed, A History of the Language, and An English Grammar*. London.
- Mel'čuk, Igor, 1978: *A New Kind of Dictionary and Its Role as a Core Component of Automatic Text Processing Systems*. I: *T. A. Informations* 2. S. 3–8.
- Noreen, Adolf, 1903: *Vårt språk. Nysvensk grammatik i utförlig framställning. Första bandet*. Lund.
- Ralph, Bo, 1975: *On the Nature of Preposition Deletion in Swedish*. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 2. *Proceedings of the Second International Conference of Nordic and General Linguistics*. University of Umeå, June 14–19, 1973, ed. by Karl-Hampus Dahlstedt. Stockholm. S. 666–684.

- Ralph, Bo, 2000: Svensk lexikografitradition. I: *LexicoNordica* 7. S. 5–22.
- Ralph, Bo, 2001a: Orden i ordning. Den historiska framväxten av en lexikografisk tradition i Sverige. I: *Nordiska studier i lexikografi* 5. Rapport från Konferens om lexikografi i Norden. Göteborg 27–29 maj 1999. Göteborg. S. 282–322.
- Ralph, Bo, 2001b: I den lexikografiska beskrivningens utmarker. I: *Festskrift till Martin Gellerstam den 15 oktober 2001. Gäller stam, suffix och ord*. Göteborg. S. 365–379.
- Sahlstedt, Abraham, 1769: *Swensk Grammatika efter det nu för tiden i språket brukliga sättet författad*. Upsala.
- Sahlstedt, Abraham, 1773: *Swensk Ordbok Med Latinsk Uttolkning / Dictionarium Svecicum Cum interpretatione Latina*. Stockholm.
- Shaw, George Bernhard, 1903: *Man and Superman. The Revolutionist's Handbook*. London.
- Spegel, Haqvin, 1712: *Glossarium-Sveo-Gothicum eller Swensk-Ordabook*. Lund.
- Stiernhielm, Georg, 1643: *Gambla Swea- och Götha-måles fatebur*. Stockholm.
- Svensk ordbok*. Stockholm 1986.
- Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien*. Stockholm 2009.
- Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik, 1999. *Svenska Akademiens grammatik 1–4*. Stockholm.
- Verelius, Olof, 1691: *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ ex vetusti ævi monumentis [...] collectus, utg. av Olai Rudbecki*. Upsalæ.